

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 6

Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології

ЛЕКЦІЯ

з навчальної дисципліни **Основи оперативно-розшукової діяльності**

вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальність 262 «Правоохоронна діяльність»

за темою **Принципи оперативно-розшукової діяльності**

**м. Харків
2023 рік**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 7 від 30.08.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 7 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол № 7 від 29.08.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 ХНУВС (протокол від 21.08.2023 № 7)

Розробник:

1. Професор кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 ХНУВС, доктор юридичних наук, професор Пчолкін В.Д.

Рецензенти:

1. Професор кафедри криміналістики, судової експертології та медичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Степанюк Р.Л.

2. Доцент кафедри криміналістики Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого кандидат юридичних наук, доцент Мусієнко О.Л.

План.

1. Загально-правові принципи оперативно-розшукової діяльності
2. Галузеві принципи оперативно-розшукової діяльності

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 4 листопада 1950 р. (в ред. від 1 червня 2010 р.) (Зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11 трав. 1994 р., Протоколом № 14 від 13 трав. 2004 р.): URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Про Національну поліцію: Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580- VIII: URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
4. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» // Відомості Верховної Ради України, 1992, N 22, ст.303 : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/ed20130811#Text>
5. Закон України «Про судову експертизу» // Відомості Верховної Ради України, 1994, N 28, ст.232 : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
6. Закон України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» // Відомості Верховної Ради України, 1995, N 10, ст.60 : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України, 2001, № 25-26, ст.131 : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р.// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88 : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
9. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів// Постанова Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. №770 : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-%D0%BF#Text>
10. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-18. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>

11. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 20.03.2022)
12. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>
13. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України : наказ МВС України від 07.07.2017 № 575 [Електронний ресурс]. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17> (дата звернення: 09.08.2023).
14. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : монографія. Харків : Золота миля, 2012. 620 с.
15. Пчолкін В. Д. Методологія пізнання в теорії ОРД. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. № 2. 2011. С. 296–302.
16. Пчолкін В. Д. Розвиток теорії оперативно-розшукової діяльності за роки незалежності в Україні. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. Спец випуск, Незалежній Україні 20 років. № 2 (53). 2011. С. 113–121
17. Пчолкін В. Д. Оперативно-розшукове забезпечення кримінального судочинства. Вісник ХНУВС. - № 1 (56). – 2012. - С. 133–141
18. Козаченко І.П. Оперативно-розшукова діяльність: Вступ до курсу / ОІВС МВС України. – Одеса, 1999. – 56 л.
19. Оперативно-розшукова діяльність: Навч. посіб. / С.М. Моїсєєв, О.М. Джужа, Д.Й. Никифорчук та ін.. / За ред.. проф.. О.М. Джужа. – К. : Правова єдність, 2009. – 310с.

1. Загально-правові принципи оперативно-розшукової діяльності

Ст. 4 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначає, що оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на принципах верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини.

Ці принципи є загально-правовими, вони витікають із основного закону - Конституції України, тому їх називають ще конституційними. **Головним серед них є принцип законності**, який полягає в тому, що посадові особи органів внутрішніх справ, які займаються оперативно-розшуковою діяльністю, а також особи, які сприяють її здійсненню, або контролюють і наглядають за нею, зобов'язані виконувати вимоги законодавства у точній відповідності до їх змісту. Законність при здійсненні оперативно-розшукової діяльності означає, що посадові особи оперативних підрозділів керуються в своїй діяльності нормами оперативно-розшукового законодавства і інших правових актів, які складають правову основу ОРД.

Проблема забезпечення законності полягає у двох площинах:

по-перше: сама професійна діяльність органів, здійснюючих оперативно-розшукову діяльність по попередженню, розкриттю і розслідуванню злочинів направлена на забезпечення суворого і неухильного дотримання, виконання громадянами, посадовими особами, організаціями і установами норм права, охороняючих суспільство від злочинних посягань, що представляє собою головну ціль їх функціонування;

по-друге: забезпечення законності в діяльності самих правоохоронних органів, що фактично є засобом досягнення цілей їх функціонування.

Слід розрізняти поняття законності і дотримання службової дисципліни, що має і теоретичне і практичне значення. Порушення законності мають місце там і тоді, коли порушуються (не дотримуються) норми законодавчих актів. Наприклад, затримання громадянина з порушенням норм кримінальною процесуального законодавства — це

порушення законності, а запізнення працівника на роботу без поважних причин буде порушенням службової дисципліни, оскільки внутрішній розпорядок роботи відділу поліції регламентується відомчими нормативними актами. Стан законності і дисципліни тісно між собою пов'язані.

Ст. 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. **Принцип законності в оперативно-розшуковій діяльності означає належне застосування оперативно-процесуальних норм, зокрема, проведення оперативно-розшукових заходів у відповідності з підставами і з дотриманням відповідних умов, встановлених чинним законодавством.**

Законність оперативно-розшукової діяльності передбачає **оформлення** всього її проведення **відповідними документами**. Оперативні підрозділи отримують інформацію, що має ймовірний характер і потребує перевірки та документального закріплення.

В ході оперативно-розшукових заходів така інформація перевіряється і вона має бути спрямована на законні цілі, а саме:

- пошук і фіксацію даних, необхідних для встановлення конкретних осіб і їх, причетності до протиправної діяльності;
- пошук і фіксацію фактичних даних, необхідних для розкриття і розслідування злочинів;
- виявлення обставин вчинення злочинів і різних протиправних діянь та іншої інформації про оперативну обстановку на території і об'єктах оперативного обслуговування;
- оперативно-розшукове супроводження досудового слідства по конкретним кримінальним провадженням;

- оперативно-розшукове провадження по справам оперативного обліку, заведеного по фактам латентних і з елементами маскування злочинів;
- виконання доручень слідчого, вказівок прокурора або рішень суду по кримінальним провадженням, які знаходяться в їх провадженні;
- виявлення осіб, які ухиляються від слідства і суду і відбування покарання та оголошених в розшук;
- розшук безвісно зниклих громадян;
- захист учасників кримінального судочинства від протиправних посягань;
- оперативно-розшукове забезпечення виконання завдань, отриманих із інших правоохоронних органів, які мають право здійснення оперативно-розшукової діяльності;
- розкриття злочинів міжнародного характеру, в тому числі в рамках співробітництва з Інтерполом та у відповідності з угодами України з іншими державами про правову допомогу у кримінальних провадженнях;
- забезпечення відшкодування збитків, нанесених злочином;
- забезпечення охорони державного кордону України, боротьби з нелегальною міграцією;
- забезпечення перевірки конкретних осіб, якщо розглядається питання про їх відповідність роботі на важливих державних посадах, на режимних об'єктах, доступу до державної таємниці чи іншим охоронюваних законом таємницям.

Як бачимо, принцип законності в оперативно-розшуковій діяльності полягає в:

- забезпеченні законності при перевірці осіб та фактів, що становлять оперативний інтерес;
- забезпеченні законності при проведенні оперативно-розшукових заходів відносно осіб, підозрюваних у здійсненні злочину;
- забезпеченні законності при попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів;

– дотриманні і виконанні вимог закону самими оперативними працівниками при здійсненні ними оперативно-розшукової діяльності.

Принцип законності безпосередньо пов'язаний з конституційними принципами дотримання прав і свобод людини і громадянина.

Ст. 21 Конституції України проголошує, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності і правах. Права і свободи людини є недоторканими та непорушними. Кожний громадянин України може користуватись на рівних підставах з іншими громадянами усім обсягом конституційних прав і свобод без ущемлення та утиску з боку держави або інших осіб за будь-якими мотивами. Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки як і громадяни України - за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (ст. 26 Конституції України).

Законність дотримання прав і свобод людини і громадянина, як принцип оперативно-розшукової діяльності, викликає необхідність виконання правового режиму отримання, перевірки і використання оперативно-розшукової інформації. Згідно цього основополагаючого принципу оперативно-розшукової діяльності, працівники оперативних підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукові заходи, мають дотримуватись принципів, викладених перш за все у відкритих законодавчих і інших правових актах відносно різних процедур отримання, перевірки, обробки та використання оперативно-розшукової інформації для виконання поставлених перед ними завдань. **Під час здійснення оперативно-розшукової діяльності не допускається порушення прав і свобод людини та юридичних осіб. Окремі обмеження цих прав і свобод мають винятковий і тимчасовий характер і можуть застосовуватись лише з санкції суду щодо особи, в діях якої є ознаки злочину, та у випадках, передбачених законодавством України.**

Законом встановлено, що у випадках порушення прав і свобод людини

або юридичних осіб, а також у разі, якщо причетність до правопорушення особи, щодо якої здійснювались оперативно-розшукові заходи, не підтвердилась, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Прикордонні війська України, Управління охорони вищих посадових осіб, Державна податкова адміністрація України, Державний департамент України з питань виконання покарань та ін.. зобов'язані поновити порушені права і відшкодувати матеріальні та моральні збитки.

Одержані внаслідок оперативно-розшукової діяльності відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення заборонених законом дій, зберігання не підлягають і повинні бути знищені. Громадяни України та інші особи мають право у встановленому законом порядку одержати від органів, на які покладено здійснення оперативно-розшукової діяльності, письмове пояснення з приводу обмеження їх прав і свобод та оскаржити ці дії.

Гарантом дотримання законності в оперативно-розшуковій діяльності виступають прокурорський нагляд, судовий контроль та відомчий контроль.

Підзвітність і підконтрольність вищим органам державної влади і управління, взаємодія з ними і населенням передбачають здійснення оперативно-розшукової діяльності під контролем Глави держави, Верховної Ради України, Уряду в межах їх повноважень, визначених Конституцією України і законами та звітність і відкритість в своїй діяльності оперативних підрозділів перед місцевими органами влади і населенням. Принцип взаємодії з органами влади та управління витікає із компетенції, якою, наділені законодавчі, виконавчі та судові гілки влади та їх органи управління. Конституцією України. Кожна з них має досить широкі повноваження по забезпеченню законності, контролю за діяльністю органів державної влади і місцевого самоврядування, окремих посадових осіб по дотриманню прав і свобод людини, зокрема, в правоохоронній діяльності, складовою частиною якої є оперативно-розшукова діяльність.

2. Галузеві принципи оперативно-розшукової діяльності

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» та інші закони, що регламентують цей вид правоохоронної діяльності, крім принципів, вказаних в ст. 4 Закону про ОРД, вказують і на інші принципи, тобто на ті керівні основні положення, розроблені теорією та прийняті практикою і закріплені в оперативно-розшуковому законодавстві та відомчих нормативних актах. Такі принципи притаманні саме такій галузі правоохоронної діяльності, як оперативно-розшукова, і тому їх називають ще галузевими. Такими принципами є *поєднання гласних і негласних заходів, добровільність, конфіденційність, конспірація, наступальність, цілеспрямованість, об'єктивність і повнота, доцільність, соціальна захищеність конфідентів.*

В ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» вказано, що оперативно-розшукова діяльність – *це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів.*

Порядок отримання даних в процесі оперативно-розшукової діяльності та її характер не дозволяє вважати їх достовірними з моменту отримання, чи піддати розголосу, оскільки це може привести до розшифровки джерел інформації. В ряді випадків оперативно-розшукову інформацію необхідно законно легалізувати, тобто із таємної негласної, зробити її гласною, відкритою для використання в кримінальному судочинстві. Попередній, підготовчий, пошуковий характер оперативно-розшукової діяльності обмежується межами її гласності. Гласність проявляється у доступності, відкритості інформації, можливості її використання у відповідності з нормами кримінального процесуального законодавства.

Поєднання гласних і негласних заходів полягає в поінформованості громадян про мету, завдання та принципи роботи оперативно-розшукових

підрозділів, права і обов'язки цих підрозділів з одного боку і громадян, посадових осіб, державних органів і громадських організацій - з іншого, про межі законного втручання оперативно-розшукових підрозділів в сферу суспільних відносин, що охороняються правом, та про здійснення діяльності правоохоронних органів тільки в межах установленної для них компетенції.

Принцип поєднання гласних і негласних заходів проявляється в практичній діяльності оперативного працівника постійно. Він може отримати інформацію негласно про ознаки злочину, наприклад, про знаходження в певному місці викраденого майна, а перевірити її відкрито, гласно, шляхом проведення огляду з метою вилучення матеріальних доказів, оперативний працівник може отримати інформацію по справі гласно, а перевіряти її негласно. Так, отримавши офіційну інформацію про очікувану появу розшукуваного злочинця по вказаній адресі, оперативний працівник може здійснювати для перевірки негласне спостереження, з метою фіксації появи злочинця і затримання його гласно, офіційно. Вибір форм поєднання гласних і негласних методів залежить від конкретних обставин, визначається, як самим оперативним працівником самостійно, так і за вказівкою його керівників, прокурора, у взаємодії з слідчим чи іншим оперативно-розшуковим підрозділом. Але при всіх формах поєднання гласних і негласних заходів в оперативно-розшуковій діяльності має бути обов'язково дотримана одна головна умова - це їх **законність**, без дотримання якої всі результати таких заходів будуть визначені недійсними, незаконними.

При здійсненні оперативно-розшукової діяльності до співробітництва на постійній чи тимчасовій основі можуть залучатись окремі особи за їх **добровільної згоди**. Таке співробітництво може бути гласним або негласним, але воно не може бути примусовим.

Форми такого співробітництва можуть бути різними. Вони можуть бути у вигляді безпосередніх контактів, письмовими, усними, за допомогою технічних засобів, за мотивами - громадського обов'язку, особистої

моральної чи матеріальної зацікавленості, відкритими чи з елементами маскування істинних цілей співробітництва, але в будь-якому випадку таке співробітництво можливе за умови обопільної згоди оперативного працівника і особи. Закон не допускає при встановленні співробітництва використання фізичного, психологічного чи морального примусу. У цьому випадках конфіденційне співробітництво здійснюється на засадах добровільності.

Принцип конфіденційності в оперативно-розшуковій діяльності полягає в не розголосі, у таємничих, довірчих стосунках оперативного працівника і особи, яка добровільно погодилась на негласне співробітництво. Конфіденційність в оперативно-розшуковому співробітництві з особами - є умовою реалізації конституційного обов'язку держави - дотримання і захисту прав і свобод людини від злочинних посягань.

Конфіденційність тісно пов'язується з принципом конспірації в оперативно-розшуковій діяльності. Організація оперативно-розшукової діяльності здійснюється в умовах конспірації форм і методів, до яких вдаються оперативні працівники з метою отримання інформації по виявленню, попередженню, розкриттю і розслідуванню злочинів, що носять таємний характер. Стосовно осіб, які співробітничать з оперативно-розшуковими підрозділами, вживається термін «конфіденційність», а відносно форм і методів роботи - «конспіративність». **Конспіративність** дозволяє оперативним підрозділам збирати негласно інформацію про ті чи інші протиправні явища, накопичувати її в оперативно-інформаційних системах, аналізувати, готувати до легалізації для використання в кримінальному судочинстві. Для конспірації своїх намірів і вживаних заходів оперативні підрозділи можуть створювати підприємства, організації, використовувати документи, які зашифровують їх діяльність, чи приналежність до правоохоронних органів, проводити контрольні закупки товарів з метою виявлення фактів протиправної діяльності, негласно брати участь у перевірці фінансово-господарської діяльності підприємств, установ,

організацій та окремих осіб, негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого злочину, документи та інші предмети, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину та інші заходи дозволені законом.

Вся оперативно-розшукова діяльність має здійснюватись наступально, використовуючи поєднання гласних і негласних заходів, добровільність, конфіденційність, конспірацію.

Принцип наступальності (оперативності) полягає в тому, що оперативні працівники й інші посадові особи, які сприяють її здійсненню з метою попередження, розкриття та розслідування злочинів, зобов'язані проводити оперативно-розшукові заходи постійно, наступально, проявляти ініціативу, своєчасно й обґрунтовано заводити оперативно-розшукові справи, використовувати всі дозволені законом заходи для встановлення осіб, що вчинили злочини з метою наступного невідворотного реагування, передбаченого кримінально-процесуальним законодавством України.

Оперативно-розшукові заходи мають здійснюватись не тільки **наступально, але й цілеспрямовано** до повного виконання завдань по пошуку і фіксації даних про протиправну діяльність окремих осіб, організацій, спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах громадян, суспільства і держави.

Оперативні підрозділи різних відомств виконують завдання, які можуть бути взаємопов'язані між собою, а можуть бути і самостійними, кожне з них може вимагати застосування специфічних, притаманних для виконання саме такого завдання сил, засобів і методів, оперативно-розшукових заходів.

Принцип цілеспрямованості направлений на встановлення причин і умов вчинення злочинів, на випередження протиправних дій, на встановлення осіб, що вчинили суспільне небезпечні протиправні дії, розшук тих, хто ухиляється від слідства і суду, на досягнення цілей, що поставлені перед оперативно-розшуковою діяльністю в ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Оперативно-розшукові підрозділи зобов'язані вжити всіх заходів для всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин протиправної події чи поведінки особи. В процесі оперативно-розшукової діяльності оперативні працівники збирають, фіксують, аналізують фактичні дані задовго до порушення кримінального провадження. Фактичні дані для оперативних працівників полягають в оперативній інформації гласного і негласного характеру, яка могла б бути використана для об'єктивного і повного розкриття і розслідування справи, встановлення істини в дослідженні протиправної події чи поведінки.

Принцип об'єктивності в оперативно-розшуковій діяльності - це встановлення істини конкретного факту підготовки або вчинення злочину, змістом якої є правильне (повне) відповідно до дійсності відображення її у свідомості осіб, які здійснюють оперативно-розшукове документування.

Встановлюючи істину, оперативні працівники мають обирати найбільш доцільні оперативно-розшукові заходи, які допустимі законом і необхідні для досягнення цілі.

Має бути розумно узгоджене співвідношення змісту і обсягів оперативно-розшукових заходів і ступеню суспільної небезпеки злочинного прояву.

Принцип доцільності визначає межі застосування оперативно-розшукових заходів стосовно конкретного правопорушення чи особи, він полягає в забезпеченні необхідних умов встановлення істини, а саме через вибір таких оперативно-розшукових заходів, які б привели до всебічного, об'єктивного, повного і своєчасного розслідування злочину, або розгляду кримінального провадження в суді.

Оперативно-розшукове законодавство передбачає, що особа, яка залучається до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, має бути під соціальним і правовим захистом держави.

Соціальний і правовий захист конфідентів забезпечується трудовим законодавством, Кримінальним процесуальним і Кримінальним кодексами,

законом України «Про поліцію» та іншими законами, що регламентують оперативно-розшукову діяльність. Принцип соціального і правового захисту особи, що співробітничав з оперативним підрозділом, витікає із конституційних положень про права і свободи людини і громадянина.